

Kooperatificilik: Yazan **O. Prof. Dr. Kessler;** 1940 - 41, Arkadaş matbaası, sf. 1-204

Geçen sene sonunda intişar eden bu eser, bizdeki kooperatificilik edebiyatındaki eksikliği tamamlamış olmak itibariyle, dikkate değer.

Eser dört fasıldan ibarettir. Birinci fasılda Kooperatif tarif edilmekte, neveleri gösterilmektedir. İkinci fasıl kooperatificiliğin dünkü ve bugünkü vaziyetini anlatıyor. Müellif bu fasılda iki Türk kooperatif kanunu tahlil ediyor. Nihayet son fasıl kooperatifin ana tiplerini gösteriyor. En nihayetinde zengin bir bibliyografya vardır. Bunun türkçe kısmını Dr. Orhan vücuda getirmiştir.

Bu fasıllar içinde, Hukuk Fakültesi Mecmuasında kitabiyatı yapılmak bakımından, en ziyade mühim ve alaka verici olan üçüncü fasıldır. Müellif şöyle bir sıra takip etmektedir:

- 1 — Tesis, hukukî şekil, nizamname;
- 2 — Aidat ve kazanç;
- 3 — Kooperatif uzuvları;
- 4 — Revizyon;
- 5 — Ortaklar;
- 6 — İnhilâl;
- 7 — İflâs;
- 8 — Cezaî maddeler.

Bu fasılda Türk kooperatificiliğine ait hukuk siyasetini meşgul edecek bazı meseleler vaz'edilmiştir. Müellif, Türkiyede henüz umumî bir kooperatif kanununun bulunmadığını söyledikten sonra mevcut iki tâli kanunun «yeni bir Türk Kooperatif Kanunu» na zemin hazırlamak gibi bir rol oynadığına işaret etmektedir. Birkaç senedenberi memleketimizde inkişaf eden kooperatificiliğin yeni bir kodifikasyona yol hazırladığı muhakkaktır. Hukuk ve iktisat siyaseti ile alâkadar muharrirlerin, Dr. Kessler'in parmak bastığı bu noktalar üzerinde durmaları çok faydalı olacaktır.

Müellifin eserine hâkim kanaatlerden birisi de Türk kooperatificiliğinin «aşağı» dan «yukarı» ya doğru, yani halk içinden çıkma bir hareket halinde inkişafına dairdir. Bu kanaat, itiraf edelim ki,

daha ziyade iktisadî bir rasyonalizmden mülhemdir. Fakat Türk realitesi, böyle bir rasyonalizmin tecellisine şimdilik müsait değildir. «Mürebbi Devlet» fikri bir müddet daha bu sahada da devam etmelidir. Diğer taraftan bizdeki kooperatifçilik hareketi, diğer sosyal ve iktisadî hareketler gibi, muayyen bir cemiyet bünyesinin zaruretlerine tâbidir. Bununla beraber her Türk münevverinin prensip itibariyle Prof. Kessler'le beraber olacağına şüphe yoktur.

Eser, kooperatifçiliğe ait neşriyat arasında hususî bir ehemmiyet arz ediyor. Her halde hukukçu ve iktisatçı olan kooperatifçilerimiz, eserde millî meseleler bakımından eksiklikler ve tenkit edilecek cihetler bulacaklardır. Müellifin bu tenkitlerden memnun kalacağı aşikârdır.

Kitabiyatı kısaca bundan ibaret olup tarafımızdan tercüme edilen bu eser hakkında, şimdiye kadar, biri Ülkü Mecmuasında İsparta mebusu Kemal Turan, ikisi Dr. Y. S. Atasagun ve Prof. M. Ete tarafından olmak üzere üç bibliyografi intişar etmiştir. Bunlardan ikisi aynı zamanda «Kooperatifçilik» in gerek müellifi, gerek mütercimi hakkında bazı tenkitleri de ihtiva ettiği için, faydalı sayılabilirler (1). Müellif, kendisine ait noktaları şüphesiz göz önüne alacak ve belki cevap verecektir. Biz bu vesile ile ileri sürülen tercüme hataları hakkındaki noktalar cevap vermek istiyoruz.

Bu iki tenkitten birincisi otuz sahifeyi aşmaktadır. Mutadımız olan bibliyografi tarzını âdeta bir etüde çeviren münekkit Atasagun, başlıca şu noktalar üzerinde duruyor: 1) Plan ve sistem noksanları, 2) Muhteviyat noksanları, 3) İzahatın kritiği, 4) Tercüme hataları. İşaret ettiğimiz gibi, bunlardan yalnız son maddeye taallük eden noktaları ele alacağız.

Sayın Atasagun, dördüncü noktada, yekten çok fahiş tercüme hataları bulmuşa benziyor. Şüphesiz bu hatalar daha çoktur, fakat ne yapsın ki eserin almanca aslı yanında değil: «Aslı almanca olarak yazılmış olan kitabın almancası; birlikte neşredilmediği cihetle türkçe tercümesini mukayese etmek mümkün olamamıştır. Bu itibarla türkçe metinleri, olduğu gibi kabul etmek zarureti hâsıl olmaktadır. Ancak kitap içinde aynı zamanda almanca asıllarının da beraberce yazılmış olduğu bazı kısımlarda asıl tercümelerin almanca ile mukayese edilmesi mümkün olabilmiştir.»

Filhakika, Almancadan türkçeye tercüme itiyadının bizde henüz yeni olması dolayısıyla yaptığımız tercümenin birçok yerlerinde, müşkülpesent ve ihtisas sahibi okuyucuların dikkatini, icabında tenkidini davet etmek için, ara sıra almanca kelime, cümle ve ifa-

deleri türkçe metin arasına sıkıştırdık. Münekkidin bu çeşit okuyuculardan olması bizi çok memnun etti. Ancak, bu memnuniyetimizin, sonunda nedamete münkalip olduğunu da hemen söyleyelim. Zira sayın Atasâgun da bizim kadar tercüme sırrına yabancı imiş. Zira :

a) Kooperatif tarifine ait almanca cümleyi tercümemiz, belki pek iyi bir türkçe değildir. Fakat her halde asıl metne ve müellifin metnine daha yakındır. Almanca tarif şöyledir:

«Freie wirtschaftliche Personenvereinigungen mit eigenem gemeinsamen Gesehaftsbetriebe zur Förderung der itglieder in ihrem Erwerb oder in ihrem Verbrauch.»

Bizim tercümemiz ise (sf. 4) şudur:

«Azasına; istihsale yahut istihlâke müteveccih hususlarda yardım etmek maksadile kendi zati müşterek işletmeleri etrafında çalışmak için insanların serbestçe iktisaden birleşmeleri, bir araya gelmeleridir.»

Bu tercümeyi yanlış bulan münekkit, şöyle bir tercüme ile bizimkini tashiha yelteniyor:

«Kooperatifler, âzasının istihsal ve istihlâk faaliyetlerini inkişaf ettirmek maksadile kurulmuş ve zati müşterek işletmeye malik serbest iktisadî eşhas birlikleridir.»

Münekkit, doğru bir tercüme diye teklif ettiği bu nümünede çok fahiş, müellifin fikirlerini tahrif edici bir takım gafletler irtkâp etmiştir. Zira:

1 — Almanca metindeki *Förderung* inkişaf ettirmek mânasına gelmez. Sonra münekkit *Zur Förderung*'daki inceliği anlamamıştır. Bir insan kooperatife âzası olunca istihsal ve istihlâk faaliyeti inkişaf etmez, hele istihlâk faaliyetinin inkişafı, inkişaf ettirilmesi matlûp bile değildir. Müellifin *Zur Förderung*'dan maksadı, istihlâk ve istihsal hususlarının «teshîl» ve «teşvik» olunmasıdır. Nitekim biraz aşağıda göstereceğimiz gibi arkadaşımız Dr. Ete, münakkidın hatasını tashih edecektir.

2 — Münekkit türkçe tercümesinde «istihsal ve istihlâk faaliyetleri» diyor. Almanca metinde istihsal ile istihlâkin beraberliği değil, münekkidin inceliğini pek farkedemediği «oder» kaydı ile ayrılığı ileri sürülmüş, «istihsal ve istihlâk faaliyetleri» değil, ancak «istihsal veya istihlâk hususları» düşünülmüştür.

3 — Kooperatiflerin «Serbest iktisadî eşhas birlikleri» olduğu zikrediliyor. Alman müellif «iktisadî» sıfatı ile «Eşhas - Personen» i değil, «Birleşmeleri - Vereinigungen» i kaydeylemiştir. Şahıslar

hususî hayatlarında, icabında «bedî», «dinî», «uhrevî» ilâh. olabilirler. Müellif bunu düşünmemiştir. Maksut olan şey birleşmelerin iktisadiliğidir. O halde münekkit, sadece işaret ettiğimiz lisan dersinden istifade ederek yeni bir tercüme teşebbüsüne girişmelidir!

Almanyada Kooperatif Birlikleri vücuda geldikten sonra bir kısım münferit kooperatifler bu birliklere girmekten çekinmişlerdir. Cemiyet kaçkını insanlara benzeyen bu birlik kaçkını kooperatifler için, Alman kooperatifçileri, pek mânalı ve türkçe **yabanî** mânasına gelen bir sıfat kullanıyorlar: **Wilde**. Şüphesiz bunun yerine **Hür, serbest, münferit** ve **tek başına** da denebilir. Bu ayrı bir mesele. Fakat müellifin kullandığı bu sıfatın türkçedeki mukabili de, mâna itibarile çok zengindir ve öylece tercüme edilmesi farzdır. «**Yabanî**» den mutlaka vahşî mânası çıkmaz; mizaç ve tabiatı garip bir kısım insanlar için: «**Ne yabanî adam**» demiyor muyuz? Parlemantolarda hiç bir fırkaya mensup olmıyanlara Almanlar **yabanî** diyorlar ve bununla şüphesiz «vahşî» yi kasetmiyorlar. Hulâsa böyle insanlara ve böyle kooperatiflere **hür, serbest** demek maksadı ifade etmez. Fazla olarak müellif bu «**Wilde**» yi parantez içinde yazdığı için mütercimim metne sadakati zaruret teşkil eder. Esasen böyle parantezli kelimeleri olduğu gibi tercüme etmek ötenberi malûm olan bir tercüme ananesidir. Bu cihet böyle iken sayın Atasâğun'un şu mütalâası ne kadar soğuk görünüyor:

«88 inci sahifede **Wilde** kelimesi **yabanî** olarak ifade edilmiştir. Lûgat mânası bakımından doğru olan bu kelimeyi aynen kooperatiflere teşmil edilerek, **yabanî** kooperatifler demek doğru bir türkçe olmaz. **Yabanî** kelimesini kullanmaya mutlak lüzum yoktur. Bir birliğe dahil olmıyan serbest kooperatifler ifadesi maksadı temine kâfidir.» Hayır! kâfi değildir.

Keza münekkit, bu neviden bir anlayışsızlığı da «**Veredeln**» için gösteriyor. Müellif eserinde bilhassa dikkati çekiyor. Mütercim bu kelimeyi «değerlendirme» veya «değerini arttırma» diye tercüme etmeli imiş! Acaba almancada «**Verwertung**» kelimesi yok mu? Müellif arzu etseydi bunu kullanmaz mıydı? Anlaşıyor ki İktisat Doktoru olan münekkit, iktisatta «**Veredlungsindustrie**» ile «**Verwertungsindustrie**» yi farkedemeyecek kadar malûmattan mahrumdur.

Münekkit devam ediyor :

«Daha ilk adımda tarifte yapılan bu mühim hatayı tesbit ettikten sonra insan bütün kitabın tercümesinin doğru yapıp yapılmadığında

gayri ihtiyari büyük bir tereddüt içinde kalıyor. Bütün metni almanca aslıyla mukayese edebilmek imkânına malik olmadığımızdan dolayı tercümenin heyeti umumiyesi hakkında bir mütalâa serdi mümkün değildir. Kitabın birçok kısımlarında sarahat ve fikir bakımından tereddüt olunan cihetlerin çokluğu, tercümelerde ehemmiyetli sakatlıkların mevcut olduğu intibahı kuvvetlendirmektedir. Bu itibarla kitabın dikkatli bir revizyondan geçirilmesi faydalı olur.»

Münekkidin bu çok kuvvetli, fakat sakat bir türkçe ile serdedilmiş (Zira «insan tercümenin doğru yapılıp yapılmadığına tereddüt içinde kalıyor.» yahut «revizyondan geçirilmek»... gibi sözler, türkçe selikası olmıyan bir muharrir karşısında kaldığımızı gösteriyor!) mütalâasının, daha ziyade mütercime mi, münekkide mi ait olduğunu kestirme işini karilerimize bırakıyoruz. Bereket versin tercümenin metni içine kooperatif tarifinin almancasını yahut bazı kelimelerin almanca mukabillerini koymuş bulunuyoruz. Eğer koymamış bulunsaydık Atasâgun da ulu orta tercüme tenkidi yapardı gerçekten müşkül bir vaziyet karşısında kalacaktır. Şüphesiz her mütercim gibi biz de daha iyi bir mütercim tarafından tasih ve işaret olunmamızı isteriz. Fakat bu irşat edici tipin sayın Atasâgun olamayacağını da, maalesef söylemek mecburiyetindeyiz.

Bu uzun kitabiyatın, mütercim sıfatile bizi alâkadar eden noktalarından biri de eserin üçüncü faslına ilâve edilen lâhika (sf. 107) münasebetile serdedilen bir sürü mütalâalarda görülüyor. Lâhikaya mevzu olan iki kooperatif kanununun lisanî manzarası herkesçe malûmdur. Bu yüzden müellif her madde için bir takım izahata girişmiştir. Münekkit bu izahattan bahsederken müellifin yeni bir kanun metni hazırladığı vehmine düşmüş, arada bir mütercimi alâkadar etmiyen ve ancak müellifin cevap verebileceği muhteviyat eksiklikleri göstermiştir. Burada dikkati celbeden taraf kitabiyat sahibinin bundan birkaç ay evvel bze sormaya kalkıştığı noktaları tekrar ele almasıdır (1). Bu noktaları — başka bir yerde cevap verdiğimiz için — burada meskût geçiyoruz (2).

Eser hakkındaki üçüncü kitabiyatın tercümeye ilişen kısmına gelince :

Bu kitabiyatın sahibi olan Prof. Muhlis Ete'nin bizi aydınlatacak tenkitlerine gerçekten intizar ediyorduk. Kitabın müellifi, eserin muhteviyatına ait tenkitlere cevap verebilir. Fakat tercümeye ilişen düşünceler kıymetçe Dr. Atasâgun'unukini geçmemektedir.

(1) Bak: İktisadi Yürüyüş, sayı 38 ve İş, sayı 26.

(2) Bak: İş Mecmuası, sayı 28, sf. 228.

Nasıl geçsin ki «birbirine arzı hulus edenler» gibi kooperatif tarifini yanlış tercüme ettiğimizi anlatırken şöyle diyor:

«Y. S. Atasâğun kritiğinde daha iyi bir tercüme vermeğe çalışmıştır.»

Bu «daha iyi tercüme» nin nasıl daha kötü, üstelik bir de yanlış olduğuna yukarıda işaret etmiştik. Esasen Atasâğun'un düştüğü hatayı Muhlis Ete de gösteriyor. Zira Atasâğun'un tercümesindeki ilmi ve lisani hataları Muhlis Ete bilmiyerek düzeltiyor. Filhaki-ka Profesörün söz gelimi ortaya attığı şu tarif taslağı, birinci münekkidin hatalarını tashih etmektedir:

«Kooperatif, istihsal ve istihlâklerini teshil maksadile ortaklık sıfatını iktisap eden bir takım kimselerin serbestçe birleşerek iktisadi bir işletme ile meşgul olmalarıdır.»

Anlaşıyor ki Muhlis Ete, almancaya, arkadaşına nisbetle biraz daha vakıftır. Gerek «Zur Förderung» daki inceliği, gerek şahısların değil işletmenin iktisadi olmasını kavramıştır. Keşke Atasâğun bir defa muhterem meslekdaşım Muhlis Ete'nin tarifini önceden görseydi! Mamafih almanca tarifteki «Oder» in mevkiini, Bay Atasâğun gibi Bay Ete de idrak edememiştir.

Prof. Muhlis Ete, birinci münekkidin izine uyarak bazı kelimelerin tashihine kalkışıyor. Kooperatif tarifine uygun olmamakla beraber, kooperatif ismini kullanan şirketlere verilen «Scheingensenschaft» ı «Gölge kooperatif» tarzında tercümemiz yanlışmış, «Zahiri» diye tercüme edilmeli imiş! Keza Revizyon'un alelâde tefişten başka bir şey olduğuna mütercim dikkat etmeli imiş. Mütercim, müellifin metnini değiştiremez. Kaldı ki tercümemizde (sf. 88) keyfiyet bir not ilâvesile izah edilmiş bulunmaktadır. Münakkit bunu görmemezlikten geliyor. Aynı suretle «Yabancı Kooperatif» in «Serbest Kooperatif» olmadığını anlamak hususunda arkadaşısı gibi kâfi bir lisan selikasına mâlik olmadığını da göstermektedir.

İşte Prof. Dr. Kessler'in, muhitimizde uyandırdığı alâkanın işareti olan üç kitabıyat. Gerek müellif, gerek mütercim, bu alâkanın daha ziyade artmasını temenni eder. Bilhassa mütercim sıfatı bu temennide bulunmaya ihtiyacımız vardır. Tercümemizin türkçe üslûbuna karşı olan itimadımızın teknik noktalardaki sıhata da şamil olacağını iddia edemeyiz. Memleketimize getirilmiş ecnebi bir âlimin, birkaç senedenberi Üniversitemizde tedris eylediği bir disipline ait olan, fakat doğrudan doğruya değil dolayısıyla meşguliyet sahama giren bir eserin tercümesinin, almancadan

türkçeye çevirecek kuvvetli ve sahanın mütehassısı bir mütercim bulunmadığı için deruhte ettim. Bu itibarla ikinci bir basılıştta istifade edeceğim tercüme hatalarını gösterenlere şimdiden teşekkür etmek lâzımdır. Fakat İstanbul Üniversitesinde bir müddet Prof. Kessler'e kooperatifçilik tedrisatında yardım etmiş, fakat derslerini, her nedense türkçeye tercüme etmemiş olan Muhlis Ete ile İktisat Doktoru Atasâğun'un bu tenvir işini başaracak bir vaziyet ve salâhiyette olmadıklarını, büyük bir teessürle, kaydetmek mecburiyetini duyuyorum.

Dr. Fındıkoğlu

Dr. Osman Nebioğlu: Die Auswirkungen der Kapitulationen auf die türkischen Wirtschaft (**Kapitülasyonların Türk İktisadi bünyesi üzerindeki tesirleri**) (Probleme der Weltwirtschaft, Schriften des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel herausg. von Prof. Dr. Andreas Predöhl.) Jena (G. Fischer) 1941, s. 95.

Kapitulâsyonların bir milletin iktisadî, içtimai, hukukî ve siyasi bünyesi üzerindeki menfi tesirlerine biz Türkler kadar yakından maruz kalmış ve bu müessesenin memleketimizde yerleşmesinin doğurduğu neticelerden bizler kadar fazla müteessir olmuş başka bir millet yoktur denilse mübalâğa edilmiş olmaz. Kapitülâsyonlar her ne kadar Osmanlı İmparatorluğuna has bir müessese olmayıp, İmparatorluğun teşekkülünden çok daha evvelki devirlerde dahi (İsanın doğumundan takriben bin sene evvel) mevcut oldukları halde, son bir iki asır zarfında emperyalist devletlerle Osmanlı ülkelerinin siyasi ve iktisadî münasebetleri mevzuu bahseldüğü zaman, ilk evvel hatıra gelen kapitülâsyonlardı; yahut diğer bir tabirle, bu asırlar içinde kapitülâsyonlardan bahsedildiği vakit Garbin sanayi memleketleriyle Türk-İslâm memleketleri arasındaki iktisadî ve siyasi münasebetler anlaşılırdı. Şu hale göre, İslâm kültürünü, kavimlerini ve memleketlerini temsil eden Osmanlı Devleti ile Hıristiyanlık arasındaki zıddiyet, bu müessesenin doğmasına sebep olmamış, fakat devamında çok mühim bir âmil olmuştur. Netekim İmparatorluktan ayrılan Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan gibi birçok Hıristiyan memleketlere tatbikından vazgeçilen bu sistemin, yine aynı imparatorluktan ayrılan İslâm memleketlerde devam ettirilmesi hususunda büyük bir inat ve ısrarla durulmuştur.

Kapitulâsyonların, önceleri normal ticari-hukukî akitler ma-

hiyetini muhafaza etmelerine mukabil, sonraları, bilhassa Devletin siyasi kudret ve nüfuzu sarsıldıkça ve imparatorluk siyaseten zayıfladıkça, eski mahiyetlerini kaybederek siyasi - emperyalist bir karakter aldıklarına şüphe yoktur. Zaten on yedi ve hattâ on sekizinci asra kadar Avrupalı devletler, iptidai nakil vasıtaları yüzünden, bugüne nazaran, bu haktan vasi miyasta istifade edecek vaziyette olmadıkları gibi, bilhassa bu devirlerde Devletin siyasi kudreti böyle bir istismarı her zaman önlemeğe kabiliyetli bir halde idi. Şu halde, Türk iktisadiyatının çöküşü kapitülasyonların bir neticesi ise, kapitülasyonların emperyalist bir karaktere bürünmeleri de siyasi aciz ve zaafın tabii bir neticesidir.

Yukarıya ismini dercettiğimiz eser, hususile yeni yetişen nesiller için ibretle okunmağa değer. **Zra Kapitülasyonlar tarihi, Osmanlı İmparatorluğunun siyasi - iktisadi tarihinden başka bir şey değildir.**

Doktor Nebioğlu, eserinin ilk kısmında (sahife: 3-14) kapitülasyonların menşeiini araştırmakta ve bu akitleri en eski hukukahlâk telâkkilerine bağlamaktadır. Kapitülasyonlar esas itibarile ticari münasebetlerden doğmuşlardır ve kelime itibarile değilse de ruh ve mahiyet bakımından, Devletler hukukundan daha eskidir. Avrupanın muhtelif ticaret şehirlerinde olduğu gibi, islâm diyarlarında da kapitülasyonlara tesadüf edilir (sahife 10 dan itibaren). Kudüsün fethinde Halife Ömer tarafından verilmiş olan haklar, Araplar tarafından bahşedilen ilk kapitülasyonlardır. Eski devirlerde Mısırâ tâbi eyaletler olan Suriye ve Filistin ile Venedikliler ve Cenevizliler arasında ticaret münasebetleri cari idi. Bütün bunlar iki taraflı kapitülasyonlardır ve ihtilâlden evvel Fransa ile Amerika arasında da bunlara tesadüf edildiği gibi geçmiş asırlarda bu tip kapitülasyonlara Afrikanın şimalinde, Berberilerde, Karadeniz sahillerinde ve Kırım yarımadasındaki kavimlerde de rastlanır.

Fakat fabrika sanayiinin inkişafı ile birlikte (sahife 13 ten itibaren) kapitalist memleketler, iptidai halklarla meskûn sahalara ve kendilerile iki taraflı kapitülasyonlar akdettikleri zayıf devletlere nüfuz etmeğe başlamışlardır. Bu sahalarda Fastan Mısırâ ve Türkiyeden irana ve Uzak Şarka kadar uzanmaktadır ve işte bu devirden itibaren de kapitülasyonların ruhu ve mahiyeti değişmektedir. Müellif, bu yeni ruh ve maksada istinat eden kapitülasyonlara, emperyalist kapitülasyonlar demektedir ki, buna, istismara matuf kapitülasyonlar dahi denilebilir (sahife 13). Bu kapitülasyonlar, taraflardan biri için ne kadar faydalı olursa, diğer ta-

raf için o derecede muzir olmaktadır. Bu kısımda, emperyalist kapitülâsyonların milli iktisat üzerindeki müzir tesirleri açık bir şekilde izah edilmektedir.

Müellif, «Osmanlı İmparatorluğunda Kapitülâsyonlar» başlığı altında (sahife 14), imparatorlukta bunların hangi sebeplerin tesirile doğup asırlarca devam ettiklerini anlatmaktadır. Bu sebepler tarihi, içtimai ve siyasi olarak üç kısımda mütalâa edilmektedir. Kapitülâsyonların doğmasına sebep olan tarihi, içtimai ve siyasi unsurlar uzun uzadıya ve müteaddit misaller getirilmek suretile izah edilmekte ve netice olarak imparatorluğun bu müesseseyi bizzat kendisinin icat etmiyerek civar memleketlerden, müteammim bir müessese olarak aynen kabul ettiği ve bilhassa imparatorluğun hukuki sisteminin de (şeriat hukukunun) bu hususta çok müsait olduğu belirtilmektedir.

Eserin müteaddit yerlerinde, kapitülâsyonların Osmanlı Devletine has bir sistem olduğu hususundaki Fransız iddiasının çürüklüğüne işaret edilmektedir. Fikrimizce, bu mesele üzerinde fazla durmak zaittir. Çünkü bu sistem ile uzaktan meşgul olanlar bile, kapitülâsyonların ne kadar eski bir tarihe malik olduklarına ve

Kapitülâsyonların devamında devletin siyasi zaafına işaret eden müellif, bilâhare (sahife 17) kapitülâsyonların inkişafını, tarihi bakımından dört devreye ayırmak suretile tetkik etmektedir. Bu kısımda, Osmanlı Devleti tarafından, başta Fransa olmak üzere, muhtelif devletlere verilen kapitülâsyonların tarihi tetkik edilmektedir. Bunların içinde Tanzimata kadar devam eden üçüncü devre, kapitülâsyon seciyesini taşıyan ticaret mukavelelerinin aktedildikleri devre olması ve o zamana kadar her hükümdar değıştikçe yenileşmesi icabeden kapitülâsyonların artık devamlı bir mahiyet alması bakımından, bilhassa şayanı dikkat bir safhadır. Bu tarihten sonra kapitülâsyonlara «dostluk ve ticaret mukaveleleri» denilmektedir. Bununla beraber mezkûr mukaveleler, tarafeynden yalnız birine imtiyazlar verdiğiinden dolayı, bunlara aynı zamanda emperyalist kapitülâsyonlar demek de doğrudur. Emperyalist kapitülâsyonlar, imparatorluk iktisadi hayatında derin tahavvüllere sebebiyet vermişlerdir.

1839 Tanzimat hareketlerinden ve 1856 Paris Muahedesinden başlayarak, Urnumî Harbe ve hattâ Millî Hükümetin doğmasına kadar devam eden doödüncü ve son devre içinde imparatorluk, diğer devletlerle sırf Devletler Hukuku çerçevesi içinde münasebetler idame etmeğe çalışmış ise de muvaffak olamamıştır.

24 üncü sahifden itibaren, Devletin, bu müesseseyi bertaraf etmek için sarfettiği gayretler zikredilmektedir. Bu hususta daha fazla malûmat verilmesi faydalı olurdu.

Eserin ikinci faslı «Kapitülâsyonların Türk iktisadiyatı üzerindeki tesirleri» ne hasredilmiştir (sahife 30). Bizce, eserin en şayanı dikkat tarafı da budur. Bu fasılda kapitülâsyonların tesirleri iki devreye ayrılmak suretile incelenmektedir. Birinci devrede Osmanlı - Türk kültürünün pek ziyade inkişaf etmiş olduğu belirtilmekte, ticaret ve iktisat işlerinin o devirlerde Devletin en mühim meşgaleleri cümlesinden oldukları, pek haklı olarak ifade edilerek iktisadî canlılık tasvir olunmaktadır. Bu kısımda Osmanlı iktisadiyatına baştan başa bir göz gezdirilmiş olmaktadır. İktisadî hayatın, imparatorluk tarihi içinde, en ziyade inkişafa mazhar olduğu bu devirde kapitülâsyonlar sırf normal ticarî mukavele ve muaheleler çerçevesini aşmamış ve muzir bir hal almamışlardır.

İkinci devre, imparatorluğun yarı müstemleke olmağa doğru istihale ve inkılâp devresi olup, mezkûr devrenin ne zaman başladığını bir kelime ile ifadeye imkân yoksa da, bittiği tarih imparatorluğun da çöktüğü tarihe tesadüf eder. Bu devre zarfında imparatorluk iktisadiyatı, mamul madde ihracından yavaş yavaş ham madde ihracına doğru menfi bir seyir takip etmektedir.

Osmanlı iktisadî bünyesinin çöküşü haricî ve dahilî olmak üzere belli başlı iki sebebe atfedilmektedir (sahife 41). Sahife 34 ten itibaren bu ikinci devreye hâkim olan emperyalist kapitülâsyonların iktisadî hükümleri iyi bir sistem dahilinde mütalâa olunmaktadır. Ve bu nevi kapitülâsyonların Türk iktisadî hayatı üzerindeki tesirleri «tahrip edici», «alıkoyucu» ve «tebdil edici» olmak üzere üç kısma tefrik edilmektedirler (sahife 49). Bu tesirlerin neticeleri olarak, mevcut sınaî müesseselerin inkişaf etmeleri şöyle dursun, bunlar faaliyetlerini dahi idame edemiyerek tedricen ölmüşler ve Osmanlı iktisat bünyesi peyderpey Avrupa büyük devletlerinin kapitalist iktisat sistemine uydurulmuştur.

Ayrıca, ekalliyetlerin ve levantların Türk iktisadî hayatındaki rolleri, türklerin kendilerini iktisadî sahalardan gittikçe nasıl geri çektikleri pek canlı bir şekilde ve misallerle anlatılmakta olup bu hususta bazı ihşai tablolar da esere dercedilmiş bulunmaktadır. 64 ve 65 inci sahifelerde Devletin en mühim memleketlerle olan dış ticaret münasebetlerine ve Devlet varidatına ait, kısmen İstatistik yılığından alınmış olan tablolar dercedilmiştir. Bundan sonra 1854 senesinden itibaren memlekete sermaye akışına (bu

akış bilhassa Fransadan olmuştur) ait izahat verilmekte ve nihayet (sahife 70 ten itibaren) Osmanlı Devletinin yarı müstemleke hali tasvir edilerek, Avrupanın sanayi sahasındaki azim terakkiyatı ile makûsen mütenasip olarak millî sanayiın nasıl çöktüğü anlaşılmaktadır.

75-91 inci sahifelerde «Yeni Türkiye» başlığı altında Millî Hükûmetin teessüsünden sonra sanayi sahasındaki inkıplardan bahsedilmektedir. Bu son devre zarfında kapitülasyonlar kat'î ve nihai olarak bertaraf edilmiş olduklarından iktisadî inkişaf sahasındaki gayretler de tabii mümkün ve müsmir olmaktadır.

Müellif, «Son söz» de eseri ne için telif ettiğini anlatmaktadır. Kendisine göre, kapitülasyonlar şimdiye kadar hukukî ve siyasi mülâhazalara mevzu teşkil etmişler, fakat kapitülasyonların iktisadî tesirleri araştırılmamıştır.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, kapitülasyonların iktisadî tesirlerini araştırmak ve tahlil etmek yani Türkiyede kapitülasyonların tarihini tetkik etmek, bizzat Türk iktisat tarihini yazmak demektir. Maalesef şimdiye kadar çok muhtaç olduğumuz böyle tarihî tetkiklerden mahrum kaldık. Her ne kadar müellif buna gayret etmiş ise de, bir kerre bu geniş mevzuun bir doktora tezi çerçevesi içinde araştırılmasına imkân olmadığı gibi, eserin Avrupada yazılmış olmasından dolayı, müellifin istinat ettiği me hazler dahi bizzarure malûm neşriyata inhisar etmiştir.

Türk iktisat tarihi ancak bir heyet tarafından ve mahallî vesikaların (Devlet arşivindeki vesikaların), muhtelif konsolosluk muhaberât ve kayıtlarının, bilhassa yazma kitapların, hulâsa resmî ve hususî bütün kaynakların inceden inceye tetkiki suretile vücuda getirilebilir. Malûm olduğu üzere iktisadî hayat, ziraat, sanayi, münakalât, maliye, ticaret ve saire gibi muhtelif sahalardan terek-küp ettiği için bu münferit sahaların da ayrı ayrı tetkiklere tâbi tutulması lâzımdır.

Bu sözlerle eserin kıymetine bir nakisa vermiş olmayalım. Dr. Nebioğlunun eseri, Avrupada böyle bir tetkik yapan herkesin nihayet bulabileceği bütün kaynaklardan istifade edilmek suretile hazırlandığı gibi, ayrıca eser, malzemenin işlenme tarzı, sistemin vâzih olması, üslûbun sadeliği bakımından da takdire şayandır. Büyük gayret ve himmetlerle vücuda getirilen bu eserden dolayı müellifi tebrik ederiz.

Dr. Orhan Tuna